

VLADIMÍR MILTNER

Malá encyklopedie buddhismu

VLADIMÍR MILTNER

**Malá encyklopedie
buddhismu**

Nakladatelství Libri
Praha 2002

© PhDr. Vladimír Miltner, CSc., 1997 (nakladatelství Práce), 2002
Illustrations © archiv doc. PhDr. Josefa Kolmaše, DrSc., 2002
Photos © PhDr. Miloslav Krása, 2002
© Libri, 2002
Odborný recenzent 1. vydání: PhDr. Dušan Zbavítel, DrSc.

ISBN 80-7277-111-6

Obsah

Úvod: Duchovní prostředí vzniku buddhismu	7
Ediční poznámka	13
Malá encyklopedie buddhismu (heslář)	14
Posloupnost hínajánských škol do 4. století n. l.	275
Chronologie	276
Mistr Šankara kontra buddhismus	280
Doporučená literatura	285

- *Ctihodný Nágaséno, smím se tě otázat?*
- *Ptej se, velekráli.*
- *Již jsem se zeptal.*
- *A já jsem již odpověděl.*
- *Na cos mi odpověděl?*
- *Na to, na co ses mne ptal.*

Milindapañha

*Všeliká mizérie,
jež je na tomto nebo na onom světě,
má svůj kořen v nevědomosti.*

Itivuttaka

Duchovní prostředí vzniku buddhismu

Severní Indie a zejména Poganží a podhůří Himálaje se v 7.–5. století před n. l. staly podivuhodným kadlubem silného intelektuálního vření filozofického, vědeckého i náboženského. Dychtivá žížeň po poznání, nepotlačitelný sklon k abstraktním spekulacím a systematické klasifikaci všech pozorovaných jevů, úžasná schopnost logického rozumování, naprostá svoboda názoru a jeho vyjádření, nejčistší úmysly dobrat se skutečné pravdy, to jsou charakteristické rysy tohoto slavného období mocného vzepětí indického ducha.

Tehdejší duchovní myslitele trýznily závažné otázky: Je vesmír konečný, nebo nekonečný? Je věčný, nebo nikoli? Je lidské ego (duše, osobnost) věčné, nesmrtelné, nebo ne? Vznikly vesmír, svět a ego z vůle a činu nějaké bytosti, nebo vznikly jen tak samy o sobě? Anebo existují bez počátku a bez konce? Je lidský duch schopen dospět k dokonalému poznání věcí, procesů a jevů? Pokračuje ego ve svém bytí i po smrti? A jestli ve svém bytí pokračuje, je si toho vědomo, nebo nikoli? Má nějaký tvar jako před smrtí, nebo je beztvaré, nehmotné? Je toto posmrtné bytí konečné, nebo nekonečné? A mění se nějak? Anebo je ego smrtí zničeno jako tělo?

Takové a podobné to byly otázky, jež se myslitelé tehdejších věků snažili tak či onak rozlousknout. Disputovali o nich vášnivě a jejich argumenty byly pádné a logicky trefné, byť poplatné své době a současnému vývoji věd. Vznikaly velice zajímavé hypotézy a teorie o vzniku vesmíru a hmoty a o podstatě lidského vědomí a myšlení.

Ústředním problémem, kolem něž kolotaly všechny drobnější jednotlivosti, byla ovšem sudba člověka, jeho postavení ve světě a ve vesmíru a jeho budoucí osud. Co se stane s bytostí po smrti? Lze ovlivnit průběh lidského života a nasměrovat ho ke štěstí a blahu? Lze si i po smrti zajistit nějakou přijatelnou existenci? Především tato otázka zajímala před tolika staletími duchovní elitu Indie, kterou tvořily dvě velké skupiny: oficiální *bráhmani* a nezávislí *šramani*. Ti první byli příslušníci nejvyššího ze čtyř společenských stavů, kněží a duchovní inteligence, lidé vzdělaní ve vědách a znalí posvátných textů, především *véd* a *upanišad*. Bráhmani stáli na pozici ortodoxní a jen oni mohli a směli konat předepsané náboženské obřady; oni byli strážci a vykonavatelé védského rituálu. Osud člověka zcela závisel na dokonale

přesném provádění příslušných obřadů, na přísném zachovávaní všech předepsaných rituálních úkonů védského náboženství – *bráhmanismu*. Nicméně i mezi bráhmany se vyskytovali svérázní myslitelé, kteří zastávali názory méně či více rozdílné, leckdy až protikladné, a to zejména ti, kteří zanechali rodinného života a stali se askety a poustevníky věnujícími se téměř výhradně rozjímání.

Šramanové, „snaživci, kteří usilují“, to byli potulní asketové a žebraví kazatelé; také se jim říkalo tuláci či obejdové (san. *parivrádžaka*, pál. *paribádžaka*). Potulovali se Indií, žili z almužen a z toho, co poskytla matka Příroda, a se vši nezávislostí ducha a myšlení se snažili vyřešit základní a věčné otázky bytí vesmíru a jedince v něm. Původem pocházeli hlavně ze stavu bráhmského a *kšatrijského*. Protože opustili své společenské postavení, vytvořili zvláštní společenskou vrstvu mimo kastovní systém. Mezi lidem se těšili o to větší úctě, neboť se věřilo, že díky své asketické ukázněnosti a zvláštnímu způsobu života ovládají nadpřirozené síly. Šramanové zcela bez zábran a bezostyšně hlásali ty nejpodivnější, ba výstřední názory, a to i takové, jež byly vůči ortodoxnímu učení bráhmanismu v rozporech nejpříkřejších. Mnozí z nich zcela samozřejmě a veřejně páchali věci nevidané nesyňchané, někdy jen podivné, jindy i odporné a nemravné, chodili úplně nazí, potření popelem sebraným na místě, kde se spalují mrtvoly, zdržovali se rádi na pohřebištích a žárovištích, napodobovali různá zvířata a chovali se jako ona, strašlivě se zmrzačovali a vystavovali se na odiv. Určitě mezi nimi byli i mnozí podvodníci a šarlatáni, povaleči, profesionální žebráci, zločinci uhýbající před zákonem, avšak většinou to byli bezpochyby svatí muži ducha upřímně toužícího po poznání a po vnitřním klidu, kteří byli znechuceni světskou marností a nestálostí vezdejšího bytí; opustili všechno, co měli, a začali žít sami, opuštěni, v odříkání, oprostivše se ode všeho lnutí a lpění. Právě mezi nimi vytryskalo to velkolepé vzepětí ducha, z něhož mimo jiné nauky vzešly vznešený *buddhismus* i o něco starší *džinismus*.

Jednou z nejrozšířenějších představ ve staroindických filozofických a náboženských naukách byla víra ve znovuzrození – reinkarnaci. Každý lidský jedinec se po své smrti narodí znova jako jiný, znovuzrozený člověk, bůh, démon (a těch bylo nespočet druhů, dobří i zlí, laskaví i zlomyslní, šlechtní i škodliví, ba hroživě nebezpeční) nebo nějaký živočich, a jednotlivé životy každé bytosti tak tvoří nekonečný řetězec bytí v různých formách. Tato představa byla obecně hodnocena a přijímána kladně, a to jak mezi lidem, tak i v kruzích bráhmských. Stačilo totiž jen řádně přinášet oběti božstvům a chovat se pokud možno mravně. Smrt potom neznamenala

konec všemu, nýbrž se stávala jen jakýmsi přestupem do jiného, dalšího života, přestupem duše (san. *átman*, pál. *attan*) do jiného těla. Avšak potulní asketové, kteří se vzdali světa a odvrátili se od jeho plytkých marností, se přímo děsili strašné perspektivy nekonečného znovuzrozování ve stále dalších bytích a všemožně se snažili najít nějaké východisko, účinný prostředek, jak tento nekonečný řetězec zcela přetít. To záviselo především na pojetí podstaty bytí a žití člověka a jejich sřetězení.

Mimo bráhmanský názor, že jakost každého dalšího znovuzrození závisí toliko na způsobu provádění bohoslužeb a dalších rituálních úkonů v životě minulém, stála sofistická doktrína, oblíbená zejména mezi neortodoxními askety a jejich přívrženci, podle níž sřetězení lidských bytí, to jest ten nekonečný řetězec znovuzrozování, je řízeno především mravní hodnotou činů (san. *karman*, pál. *kamma*) každého jedince. To tedy znamená, že každý je v současném životě vědomě nebo nevědomky strůjcem svého osudu v životě příštím.

Co se týče samé podstaty člověka, většina myslitelů věřila tomu, že jedinec je složen z prvků fyzických a prvků psychických, jež jsou pomíjivé a hynou v okamžik smrti, a z jednoho prvku základního, osobního a věčného, zvaného duše (san. *átman*, pál. *attan*), život (*džíva*), člověk (san. *puruša*, pál. *purisa*), osobnost (san. *pudgala*, pál. *puggala*) ap., který z dřívějšího bytí přechází do bytí následujícího. Staroindičtí materialisté však tento věčný prvek putující z bytí do bytí urputně popírali tvrdíce, že člověk se skládá výlučně z prvků hmotných a že smrtí člověka jeho život, a tudíž bytí, nenávratně končí. Pro materialisty problém znovuzrozování ani posmrtné spásy neexistoval.

Mezi prostředky k osvobození z tohoto osudového sřetězení stále dalších a dalších znovuzrozování, z koloběhu životů, byla nejoblíbenější a nejrozšířenější *jóga* ve svých nejrůznějších podobách od čisté meditativní filozofie až po temné proudy *tantrismu*. Smyslem bylo dosáhnout očištění onoho věčného a nepomíjivého v člověku od pomíjivých hmotných prvků hlubokým soustředěním myslí. K tomu ovšem bylo nezbytno projít dlouhou a přísnou průpravou, kázněním těla i ducha. Záleželo na vůli a síle osobnosti duchovního Mistra (*guru*), jak vedl své učedníky a jakou metodu zvolil. Záleželo také na adeptovi, kterého Mistra si vybral.

Myslitelé některých filozofických škol, zejména bráhmanských, věřili v existenci jakéhosi nejvyššího boha, absolutního ducha, nehmotného, nadosobního a věčného, přímo vesmírného, jež zvali Brahma. A podle učení upanišad tkvělo dosažení „spásy“, či přesněji „osvobození“ (san. *mókša*, pál.

mokkha), v tom, že si člověk hluboce uvědomil, že jeho osobní ego je naprosto totožné s vesmírným *brahma*, jehož symbolickým představitelem je Brahma, totiž že mikrokosmos jedince a makrokosmos Brahmův jedno jsou. Jiní však tvrdili, že ego se s brahma nikdy nezotožní, třebaže se člověk osvobodí od svého bytí. Nechyběli učitelé, a to i mimo materialisty, kteří existenci jakéhokoli boha či božstva nebo vesmírného ducha zásadně popírali; tak i Buddha, neboť on ve své nauce boha vůbec nepotřeboval, natož duši. Proto je buddhismus někdy zván „bezbožné náboženství“.

Takové zhruba bylo duchovní prostředí doby, v níž pod vlivem nejrůznějších názorů vznikl buddhismus, heterogenní humanistický eticko-filozofický systém, jehož vnitřní rozmanitost, bohatost a hloubka z něj činí snad nejmocnější myšlenkový proud staré Indie vyjma upanišady.

Buddha patřil k novému a širokému filozofickému hnutí, jež vzniklo a rozvíjelo se ve změněných společenských podmínkách. Bráhmani, to bylo dědičné kněžstvo; a dávní filozofové a básníci, jejichž tvorba se nám dochovala v bráhmanské slovesnosti, byli buď bráhmani, nebo jedinci pobráhmanštění aspoň posmrtně tím, že skrze své dílo byli přijati mezi pravověrné. Nové neortodoxní hnutí, jakkoli nejednotné a víceméně individualisticky roztržštěné, mělo jeden společný rys: jeho vůdčí osobnosti byli nebráhmani a pocházeli ze všech ostatních společenských stavů a vrstev, vzdalovali se bráhmanských škol a institucí a vytvářeli si školy vlastní. Někteří z bráhmánů se k novým směrům připojili, čímž se ovšem vymkli dogmatické bráhmanské tradici, odbráhmaňtili se, protože v těchto školách se nedbalo společenských stavů ani třídního původu; tu záleželo jen na síle osobnosti.

Místo dogmatické bráhmanské tradice se šramanové snažili najít uspokojivá rozumná vysvětlení běhu všehomíra a života objektivním výzkumem a logickým uvažováním a usuzováním. Věřili, že mohou odhalit přírodní zákony vlastní usilovnou snahou, aniž by se museli opírat o pochybnou autoritu bráhmanských vševědů nebo očekávat nadpřirozená vnuknutí, a že odhalené zákony budou obecně platné a obecně uznávané, neboť si je kdokoli bude moci ověřit vlastním zkoumáním a zkušenostmi. Domnívám se zcela vážně, že lze přijmout názor, že s přihlédnutím k tehdejší dávné době byl přístup šramanů ke zkoumání přírodních i společenských jevů docela racionální a vědecký, byť byl veden praktickým záměrem využít získaného poznání k dosažení osobní blaženosti.

Stejně jako upanišadovský mudrc Uddálaka před nimi, přispěli šramanové k pozoruhodnému pokroku ve vývoji přírodních věd. Zvláště se zabývali matematikou a astronomií, někteří i lékařstvím. V jejich naukách hrál

významnou úlohu vesmír; zmiňovali se o něm v souvislosti s prvky či praprvky, z nichž se skládá, klasifikují je a popisují vznik a vývoj světa a postavení člověka v něm. Podle jejich pojetí je vesmír přírodní jev, který se vyvíjí sám v souladu s přírodními zákony, jež lze zjistit a vyjádřit; vesmír nepodléhá řízení bohů a nebyl stvořen žádnou nadpřirozenou mocí. Pokud bohové existují, a někteří ze šramanů to jako jistou možnost připouštěli, potom to musejí být přirozené bytosti jako lidé a jiní živočichové; sídlí sice někde jinde, ale podléhají týmž přírodním zákonům jako lidé a nejsou nesmrtelní, nýbrž rodí se, žijí a umírají jako všichni ostatní.

Je hodno zmínky, že většina šramanů věřila v nějaký druh převtělování, transmigrace, a to v převtělování duše nebo vědomí z umírajícího těla do těla nově počatého. V tomto období tento názor přijaly do své tradice i védské či bráhmanské školy. Víra v převtělování možná vyplývala z nechuti trpně přijímat zdánlivě náhodné a libovolně se střídající prožitky štěstí a neštěstí, dobra a zla, jak v životě člověčím přicházejí a mizí, a na té nechuti založeném předpokladu o působení jakéhosi „spravedlivého“ přírodního zákona odplaty za chování a konání na tomto světě. Zároveň ovšem většina myslitelů oné doby považovala život za záležitost veskrze žalostnou a bídnou, prodchnutou samým trápením, a smyslem jejich snažení nebylo ani tak znovuzrodit se do lepších životních podmínek, nýbrž spíše znovuzrodit se už vůbec.

Z těchto více či méně vědeckých a více či méně spekulativních ideologických hnutí vyniklo aspoň pět velkých a dobře organizovaných myšlenkových směrů, jež se úspěšně prosadily a sehrály významnou úlohu v dějinách filozofie v severní Indii a někdy i mimo ni po dobu dalších nejméně dvou tisíciletí. Tyto školy ovšem podléhaly různým vývojovým změnám, štěpily se na menší celky, časem pozměňovaly své doktríny. Nehledě na postupný vznik menších škol zcela nových, byly to právě ty, jež povstaly v Buddhově době, které nadále určovaly zásadní rozvoj indické filozofie a skýtaly plodorodnou půdu pro vášnivě diskuse a disputace i doktrinářské spory. Projevoval se tu věcně platný dialektický zákon vývoje: teze – antiteze – synteze. Je samozřejmé, že ani bráhmani nemohli zůstat stranou a museli tak či onak reagovat, totiž pozměňovat, upravovat a rozvíjet své vlastní dogmatické systémy a s ohledem na šířící se nové ideje přičesávat své staré doktríny.

Hlavními a nejrozšířenějšími dobře organizovanými šramanskými filozofickými školami byli tehdy kromě buddhistů *ádžívakové*, „hledáči (zvláštěního způsobu) žití“; *lókájatové* či *lókájatikové*, „zaměřeni na (tento) svět“,

tedy materialisté; *džinisté*, pojmenovaní tak podle svého „budovatele brodu (na onen svět)“ Mahávíry, zvaného Džina, Vítěz; a *adžňánikové*, agnosticí.

Během delšího časového údobí, tedy nikoli hned a naráz, se největšího úspěchu a významu dobrala škola, kterou jako řád žebravých mnichů založil Buddha, zpočátku jen jeden z mnoha potulných učitelů-kazatelů na území konfederace Vrdždži, v Magadhském království a v okolních krajinách severní Indie na přelomu 6. a 5. století před n. l. Shromáždil dosti početný houfec učedníků a hlásal učení, jež mělo všechny hlavní charakteristické rysy typického šramanského hnutí, aspoň při povrchním, zběžném pohledu.

Buddha odmítal jakoukoli autoritu vyjma pokus a zkušenost; učedník měl sám pokusem a z něj vyplývající zkušeností poznat a zjistit, že Mistrovo učení je správné a pravdivé, a nikoli je slepě přijímat jen proto, že to Mistr tvrdí. Vesmír podléhá toliko přírodním zákonům, jejichž studiem a pozorováním lze dosáti blaha a osvobození. Nejdůležitějšími zákony jsou zákony příčinnosti, a to jak mravní, tak i fyzické. Převtělování je umožněno a zajištěno tak, že vědomí putuje ze života do života podle zákonů mravní příčinnosti. Konečným a kýženým cílem a smyslem lidského bytí je vymanit se ze sřetěžení transmigrací a dospět k setrvalému klidu a míru. Velmi charakteristickou a podstatnou součástí Buddhovy nauky je přesně vypracovaná osnova cvičení a konání k jistému dosažení tohoto cíle. Sám Buddha prohlašuje, že snahou všech bytostí je dosažení blaha a štěstí a že jeho nauka ukazuje cestu k dosažení tohoto cíle buď absolutně a konečně osvobozením od dalšího převtělení a převtělování, nebo relativně a dočasně převtělením a znovuzrozením v příznivějších podmínkách. Správné chování a konání jedince tedy vyplývá z touhy po blahu a štěstí, jsou-li správně pochopeny zákony mravní příčinnosti; není tedy žádnou danou a stanovenou povinností, jak tvrdili bráhmani. Jako základní pozadí svého učení Buddha vyjmenoval a utřídil jednotlivé tvůrčí prvky všehomíra. V soustavě cvičení a ukáznování není tím nejdůležitějším takové či onaké chování a konání, jež, byť nepostrádá podstatného významu, zůstává jen předběžným a přípravným, nýbrž jsou to meditace o podstatě všehomíra a o vlastním bytí, jimiž se vědomí postupně odpoutává a osvobozuje.

Trýznivou otázkou po příčině poutání bytostí do sřetěžení stále pokračujících znovuzrození, do koloběhu životů a po možném způsobu, jak se z toho zdárně vymanit, což byl ústřední problém vši indické filozofie v jeho době, zodpověděl „roztočením koleasa držma“ a vyhlášením čtyř ušlechtilých pravd. To je pravé jádro buddhismu, které je společné všem buddhistickým školám a směrům, ať kdekoli po širém světě.

Vladimír Miltner

Ediční poznámka

Poměrně velké množství odkazů v této malé encyklopedii je dáno tím, že jsou tu obsaženy termíny a jména ze dvou jazyků – sanskrtnu, kterému je dáována přednost, a páli. O jednotlivých částech či dílech spisů je jednáno pod souhrnným názvem nebo jsou názvy spisů odkázány na autora a mnoho jiných jednotlivin je odkázáno na souhrnný název.

Odkazy abecedně blízké nejsou uváděny, např. **ÁDARŠA** – **ÁDASSA**, **LAKŠANA** – **LAKKHANA** ap. Sanskrtské tvary jsou označeny zkratkou **san.**, pálijské zkratkou **pál.**; je-li pro oba jazyky tvar týž nebo je-li z kontextu jasné, o který jazyk se jedná, pak označen není. Při abecedním řazení se nedbá čárek označujících délku samohlásky s výjimkou případů jako **MANA** – **MÁNA**, **SAMUDAJA** – **SAMUDÁJA** ap. Háčky jsou brány v úvahu, neboť v přepisu sanskrtnu a páli plní specifickou funkci. Proto je **ñ** zařazeno až za **n**. Časovými údaji se zde šetří, neboť většinou bývají nejisté. Spoléhám též na čtenáře, že bude-li v některém hesle číst např. o *sthaviravádínech*, najde si podrobnější údaje pod heslem **STHAVIRAVÁDA**. Odkazy v heslech jsou označeny znamínkem ➤. Psaní některých indických jmen a názvů se vědomě liší od tvarů doporučených v Pravidlech českého pravopisu.

V. M.

Heslář

A

ABBHÁNA viz **ÁVARANA**

ABBHUTA viz **ADBHUTA**

ABHAJA – syn magadhského krále ↗Bimbisáry, možná otec známého lékaře ↗Dživaky.

ABHAJAGIRIVIHÁRA viz **ANURÁDHAPURA**

ABHAJAMUDRA viz **MUDRA**

ABHAVA – nebytí. Viz též *bhava*.

ABHÁVA – nebytí, protiva bytí (↗*bháva*). Jako čisté nebytí vykládali ↗sautrántikové prostor (san. ↗*ákáša*, pál. *ákása*).

ABHIBHÁVÁJATANA, pál. **ABHIBHÁJATANA** – osm meditačních cvičení ke zkáznění smyslů zvládnutím vnímání různých předmětů. První dvě jsou hluboké soustředění na některý úd svého těla a na omezené tvary vnější a hluboké soustředění na některý úd svého těla a na neomezené tvary vnější. Tato dvě první cvičení vedou adepta ke zkáznění jeho vztahu vůči tvarům (↗*rúpa*) a odpovídají prvnímu z osmi osvobození (san. ↗*aštavimókša*, pál. *atthavimokkha*). Třetí a čtvrté jsou nevnímání částí vlastního těla, ale dvojnásobně hlubší vnímání omezených tvarů vnějších, a nevnímání částí vlastního těla, ale dvojnásobně vnímání neomezených tvarů vnějších. Tato dvě cvičení posilují soustředění a odpovídají druhému z osmi osvobození. Ve cvičení pátém až osmém adept nevnímá žádnou část svého těla, ale soustředěně vnímá vnější tvary modré, žluté, červené a bílé, aby se cvičil ve zvládnutí svých krasoduchých choutek. Tato čtyři cvičení odpovídají třetímu z osmi osvobození, jakož i pátému až osmému stupni ↗kasiny. Malé a omezené předměty jsou vhodné k meditaci (san. ↗*dhjána*, pál. *džhána*) povahám pevným a nevrtkavým, velké a neomezené naopak; krásné pak povahám zdířlivým a odříkavým, ošklivé a hnusné těm, kdo mají sklon k prostopáši.

ABHIDHAMMA viz **ABHIDHARMA**

ABHIDHAMMABHÁDŽANIJA viz **VIBHANGA**

ABHIDHAMMAPITAKA, san. **ABHIDHARMAPITAKA** – doslovně „koš toho, co se přimyká k držmu“, Koš scholastiky, jinak též Sattapakarana (san. Saptapakarana), Sedm traktátů, třetí koš pálijského kánonu (san. ↗Tripitaka,

pál. Tipitaka). Postupně byl sestavován zhruba mezi 3. stoletím před n. l. a 3. stoletím n. l. a definitivně kodifikován asi během první poloviny 5. století. Koš scholastiky se dochoval v pálijském znění *théravádinū* (san. ↗*sthaviravādin*) a sanskrtsky od ↗sarvástivādínū (pál. *sabbatthivādin*). Akademik Vincenc Lesný se domníval, že „pro poznání buddhistické filozofie nemá valné ceny“. Sarvástivádská Abhidharmapitaka obsahuje také sedm knih, ale od théravádské se leckde hodně liší.

ABHIDHAMMATTHASANGAHA viz **ANURUDDHA**

ABHIDHARMA, pál. **ABHIDHAMMA** – doslovně „k držmu“ či „nadržmo“. Je to buddhistická scholastika či metafyzika, nejstarší souhrn raně buddhistické filozofie vypracovaný na základě Buddhova učení a rozprav a z kázání a názorů jeho výborných učedníků. Jako základ dogmatiky tvoří obsah ↗Abhidhammapitaky, třetího koše ↗Tripitaky.

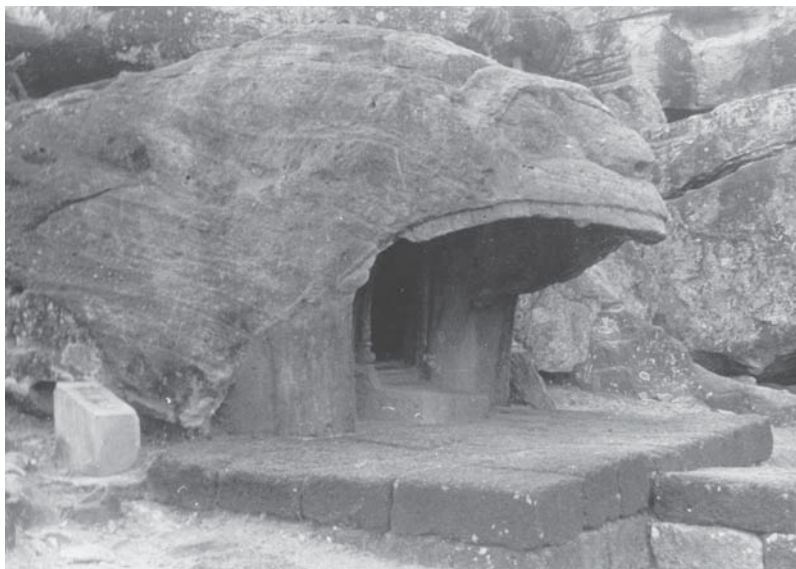
ABHIDHARMAKÓŠA – Pokladnice scholastiky, základní traktát nauky podle sarvástivádské školy, který sepsal ↗Vasubandhu Mladší v 5. století n. l. v Kašmíru. Tento spis se dochoval jen v tibetském a čínském překladu; pro buddhistickou dogmatiku má však základní význam, protože představuje myšlenkový přechod mezi ↗hínajánou a ↗mahájánou. Abhidharmakóša sestává ze dvou částí: Abhidharmakóšakárika, Výklad Pokladnice scholastiky, obsahuje 600 veršů filozofického výkladu a Abhidharmakóšabháṣja, Komentář Pokladnice scholastiky, jej rozvádí a vysvětluje v próze. Dílo pojednává o deseti námětech; jsou to prvky či živly (↗*dhātu*), schopnosti (↗*indrija*), světy (↗*lóka*), trojsvětí (↗*trilóka*), činy (↗*karman*), latentní sklony (↗*anuśaja*), cesta osobnosti (↗*pudgalamārga*), vědění a moudrost (↗*džňána*), soustředění a meditace (↗*samādhi*) a názor o osobnosti (↗*pudgalaviniščaja*), v kterémžto posledním oddíle Vasubandhu silně horlí proti pojmu osobnosti (san. ↗*pudgala*, pál. *puggala*), jež hlásali ↗vátsíputrovci. Abhidharmakóšakárika podává výklad filozofických názorů školy sarvástivádské, avšak sanskrtský originál se nedochoval. Máme ovšem Jašómitrův komentář Abhidharmakóšavjákhja, Výklad Pokladnice scholastiky.

ABHIDHARMAPITAKA viz **ABHIDHAMMAPITAKA**

ABHIDHARMASAMUČČAJA – Souhrn scholastiky, jeden ze zásadních spisů ↗Asangových.

ABHIDHARMIKA, pál. **ABHIDHAMMIKA** – mnich zaměřivší se na studium, výklad a kázání ↗abhidharmy, scholastiky či metafyziky, to jest třetího koše kánonu ↗Tripitaka. ↗Buddha Šákjamuni je tradičně považován za prvního abhidharmiku, třebaže ↗Abhidharmapitaka byla sestavena poměrně dlouho po jeho skonu. V období raného buddhismu se abhidharmikové

ABHIDHJA

Vchod do jeskynní kobky buddhistického mnicha s verandou na meditování ve tvaru tygří hlavy. Klášterní areál na paborku Udajagiri (Urísa, Indie), kolem 1. stol. před n. l.

těšili větší úctě a vážnosti než ostatní mniši, aspoň mezi ↗sthaviravádiny. Čínský buddhistický poutník ↗Fa-sien, který v Indii pobýval v letech 404 až 409, píše o mohyle (san. ↗*stúpa*, pál. *thúpa*), zbudované v čest ↗abhidharmy.

ABHIDHJA, pál. **ABHIDŽDŽHA** viz **UPASTHÁNA**

ABHIDŽŇA, pál. **ABHIŇŇA** – šestero nadpřirozených či kouzelných znalostí, v podstatě totéž, co ↗*rdhi*. První nadpřirozená znalost, to je schopnost létat prostorem, dotýkat se Slunce a Měsíce, zmnožit se do více těl, procházet zdmi a horami, pohroužit se do lůna Země jako do vody, kráčet po vodní hladině, nechat ze sebe sršet plameny a dým atd. Druhou nadpřirozenou znalostí je takzvaný božský sluch, jímž lze naslouchat hlasům lidí a jiných bytostí na sebevětší vzdálenost. Třetí je schopnost zjistit a poznat, co si myslí někdo jiný, zkrátka odhalit jeho myšlenky a úmysly. Čtvrtá je paměť všech svých předchozích zrození až do nejzazší minulosti a se všemi podrobnostmi. Na pátém místě je nadpřirozená znalost o úmrtích a znovuzrozeních všech bytostí; to je tzv. božský zrak, jímž jsou vidět osudy každého jedince. Šestá nadpřirozená znalost je potom poznání o čistotě ode všech vlastních poskvrnění (san. ↗*ásrava*, pál. *ásava*), což potvrzuje jistotu o dosažení osvo-

bození (san. ↗ *vimókša*, pál. *vimokkha*). Tato poslední nadpřirozená znalost je vyhrazena jen světcům buddhistickým, avšak pěti předchozích mohou dosáti všichni úspěšní kajícníci, neboť všechna meditativní psychofyzická cvičení a jimi získané dovednosti jsou běžné i v praktikách například jógových nebo tantrických. Šesterem nadpřirozených schopností jsou nadáni ↗ buddhové, ↗ bódhisattvové a ↗ arhanti.

ABHIMUKHÍBHÚMI viz **BHÚMI**

ABHIMUKTI, pál. **ABHIMUTTI** viz **VIMÓKŠA**

ABHIMUKTIČARJA viz **PRAJÓGAMÁRGA**

ABHINÍHÁRA viz **PRANIDHÁNA**

ABNINÍLANETTA viz **DVÁTRINŠADVARALAKŠANA/DVÁTRINŠALLAKŠANA**

ABHIŇŇA viz **ABHIDŽŇA**

ABHIRATI – ráj rozkoše na východě vesmíru, v němž sídlí ↗ buddha ↗ Akšóbhja (pál. Akkhobbha). Ráje (san. *svarga*, pál. *sagga*), pekla (san. ↗ *naraka*, pál. *naraka*, *niraja*) a jiné sféry bytí nejsou chápány jako nějaké přesné lokality, ale jako různé stavy vědomí, byť jsou jim v lidu často přisuzována jistá místa zeměpisně docela přesně určená. Světové strany, v jejichž směru tyto sféry leží, mají hodnotu symbolickou a ikonografickou.

ABHISAMAJÁLANKÁRA – Ozdoba průniku (do nauky), jeden z výkladových a rozborových traktátů (san. *upadéšaśāstra*, *upadéśatantra*) charakteristických pro filozofické směry ↗ mahájány a ↗ vadžrajány. Jako jeden z nejstarších a nejvýznamnějších vykládá doktrínu ↗ Aštásahasrikápradžňáparamitásútry, Sútry o dokonalosti (v) moudrosti o osmi tisících slabik. Tento komentář je připisován buď ↗ Asangovi nebo jakémusi ↗ Maitréjovi či Maitréjánáthovi, což znamená, že autora inspiroval ↗ bódhisattva ↗ Maitréja, budoucí ↗ buddha, anebo že se autor uchýlil pod jeho ochranu. Podkomentářem k Abhisamajálankáře je Abhisamajálankárálóka, Osvit Ozdoby průniku (do nauky), jež sepsal ↗ Haribhadra v 10. století.

ABHISAMBÓDHANA/ABHISAMBÓDHI viz **BÓDHI**

ABHIŠÉKA, pál. **ABHIŠÉKA** – doslovně „skropení“, zasvěcovací obřad ↗ vadžrajány, kdy učedník (↗ *čela*) dostane od svého Mistra (↗ *guru*) požehnání k provádění zvláštního meditativního výcviku. Jsou čtyři následné stupně: iniciace k „umění“ (san. *kalábhišéka*, pál. *kalábhiséka*), tajná iniciace (san. *guhjábhišéka*, pál. *guhjábhiséka*), iniciace k moudrosti (san. *pradžňábhišéka*, *pañábhišéka*) a čtvrtá iniciace (san. *čaturthábhišéka*, pál. *čatutthabhiséka*). Obřad je provázen čtením příslušné ↗ sádhany, k čemuž Mistr podá výklad, aby si učedník byl jist, že meditativní výcvik bude provádět správně.

ABHIŠÉKABHÚMI viz **BHÚMI**

AČALA

AČALA – ochranné božstvo zbožných věřících; je hrůzného vzezření a v pravé ruce třímá meč. Přejato z hinduismu.

AČALÁBHÚMI viz **BHÚMI**

ÁČÁRJA, pál. **ÁČARIJA** – duchovní Mistr, který vzdělává novice (san. ↗*śramaṇera*, pál. *sámanera*) v nauce (san. ↗*dharma*², pál. *dhamma*). Novic si z nejstarších a nejmoudřejších mnichů (san. ↗*bhikṣu*, pál. *bhikkhu*) vybral nebo mu byli stanoveni dva; ten druhý byl učitel (san. ↗*upādhyāja*, pál. *upadāzđžhája*), jenž ho vedl v kázni, v zachovávání pravidel mnišského života v klášteře i na pouti a ve správném mnišském chování. V raném období buddhismu byl učitel praktik vážen více, během vývoje však Mistr teoretik nabýval na vážnosti stále více, a to zejména ve staletích našeho letopočtu.

AČČHARA viz **APSARAS**

AČČIMATÍBHÚMI viz **BHÚMI**

ÁDARŠA, pál. **ÁDASSA** – zrcadlo, symbol neskutečnosti, přeludnosti světa, protože sestavené věci (san. ↗*sanskrtadharmā*, pál. *sankkhatadhamma*) jsou neskutečné jako obraz v zrcadle.

ADBHUTA, pál. **ABBHUTA** – zázrak provedený napřírozenou schopností. V zázracích vynikal výborný mnich ↗Maudgalájana (pál. Moggallána). Viz též abhidžña, rddhi.

ADBHUTADHARMA viz **DHARMAPRAVAČANA**

ADHHAJÓGA, san. **ARDHAJÓGA** – stavení s jednotlivými celami, jeden z druhů mnišských obydlí. Viz též léna.

ADHARMA, pál. **ADHAMMA** – dialektická protiva držma (san. ↗*dharma*¹⁻³, pál. *dhamma*), neřád, to jest vše, co není držmo.

ADHIČČA viz **ADHÍTJA**

ADHIČITTAŠIKŠA, pál. **ADHIČITTASIKKHA** viz **TRIŠIKŠA**

ADHIJÉSANA viz **ADHJÉŠANA**

ADHIMÓKŠA, pál. **ADHIMOKKHA** – rozhodnutí. Viz též spařa.

ADHIMUKTI, pál. **ADHIMUTTI** – sklon, snaha o spásu, jeden z mnoha fenoménů, k jejichž dokonalému poznání vede zvládnutí patera sil (↗*bala*).

ADHIMUKTIČARJÁBHÚMI, pál. **ADHIMUTTIČARIJÁBHÚMI** – „oblast spění ke spáse“. Viz též árjamárga, prajógamárga.

ADHIPAŇŇÁSIKKHA viz **TRIŠIKŠA**

ADHIPATI viz **PATTHÁNA**

ADHIPRADŽŇÁSIKŠA viz **TRIŠIKŠA**

ADHIŠÍLAŠIKŠA, pál. **ADHISÍLASIKKHA** viz **TRIŠIKŠA**

ADHIŠTHÁNA, pál. **ADHITTHÁNA** – rozhodnost, jedna z deseti dokonalostí (↗*páramita*).

ADHÍTJA, pál. ADHIČČA – samo od sebe, náhodné, bezpříčinné.

ADHITHÁNA viz AHIŠTHÁNA

ADHJÁTMAPÚDŽA viz PÚDŽA

ADHJÉŠANA, pál. ADHIJÉSANA – prosba, snažné naléhání, aby ↗bódhisattvo-
vé neopouštěli tento svět a jeho bytosti a neodcházeli v ↗nirvánu. Viz též
pápadéšanádikásaptadhápúdža.

ÁDIBUDDHA – doslovně „Prabuddha“, prabytost prostupující celý vesmír,
velmi pozdní personifikace jakési prasíly, totiž prapůvodce všeho živého
i neživého; zván též Vadžrasattva, Héruka nebo ↗Hévadžra a jako jeho bož-
ské ↗šakti jsou uváděny Čandálí, Čaurí, Dómbí, Gaurí, Ghasmarí, Pukka-
sí, Šabarí a Véttalí. Tímto pojmem vstupuje do ↗buddhismu teismus. Viz
též Samantabhadra.

ADÓSA viz ADVÉŠA

ADVAJASIDDHI – Dokonalost nedvojakosti, spis ↗Indrabhútiho sestry
↗Lakšmínkary, jež hlásala ↗sahadžájánu, Vůz přirozenosti.

ADVAJAVADŽRA – vadžrajánský Mistr z 11. století. Viz též vadžrajánské pí-
semnictví.

ADVÉŠA, pál. ADÓSA – nezášť, druhý ze tří kořenů dobra (san. ↗*kušalamú-
la*, pál. *kusalamúla*).

ADŽANTA – jeskynní klášter na severovýchod od Bombaje, proslulý nádher-
nými freskami. V monumentálních kompozicích, jež pokrývají stěny po
celých plochách, jsou zobrazeny barvitě příběhy ↗džátak a výjevy z ↗Bud-
dhova života. Tyto malby vznikaly postupně zhruba od 2. století před n. l.
do počátku 7. století n. l. V tomto jeskynním klášteře sídlil též ↗Asanga,
zakladatel ↗vidžňánavydy.

ADŽAPÁLA – Ochránce koz, božstvo posvátného stromu, pod nímž ↗Sid-
hártha Gótamovec dostal misku rýžového nákypu od dívky ↗Sudžáty. Pod
tímto stromem potom ↗Buddha týden meditoval po svém procitnutí
(↗*bódbi*), než odešel k jezeru ↗Mučilinda.

ADŽÁTAŠATRU, pál. ADŽÁTASATTU – magadhský král ↗Buddhovy doby.

ADŽITA KÉŠAKAMBALA, pál. ADŽITA KÉŠAKAMBALA – nejvýznamnější
představitel filozofické školy ↗lókájata. Byl to čistý materialista, který od-
mítal jakoukoli realitu obsahu pojmů bytí a hodnot. Člověk je sloučenina
ze čtyř praprvků – země, ohně, vody a vzduchu –, které se, když člověk
dospěje svého nejzazšího času, opět rozkládají a navracejí se z jeho těla do
svých vesmírných zásobáren; schopnosti, nadání a vlastnosti zemřelého člo-
věka se navrátí do prostoru (san. *ákása*), jež Adžita na rozdíl od ↗Dhíšany
a jiných uznával.